Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

MADANIY HUQUQLAR VA IJTIMOIY ADOLAT NUQTAYI NAZARIDAN MUSIQA TA’LIMIDA YOSHLARNING ESTETIK ISHTIROKINI TA’MINLASHNING NORMATIV-AKSIOLOGIK ASOSLARI

НОРМАТИВНО-АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ МОЛОДЁЖИ В МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ С ПОЗИЦИЙ КУЛЬТУРНЫХ ПРАВ И СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

NORMATIVE-AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF YOUNG PEOPLE’S AESTHETIC PARTICIPATION IN MUSIC EDUCATION: CULTURAL RIGHTS AND SOCIAL JUSTICE

Maxmudov Shoxruxbek O‘tkirbek o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
Orcid: 0009-0009-0002-3315-448X

Annotatsiya. Maqolada musiqa ta’limidagi estetik ishtirok kirish, mazmunli faoliyat va e’tirof munosabatida o‘rganiladi. Normativ tahlil bir xil talab bilan teng imkoniyatni farqlaydi. To‘siqqa mutanosib moslashtirish va o‘quvchi ovozini hisobga olish mezonlari ishlab chiqiladi. Ishtirok yo‘lini tahlil qilish metodikasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: madaniy huquqlar; ijtimoiy adolat; estetik ishtirok; inklyuziv musiqa ta’limi; moslashtirish; e’tirof; o‘quvchi ovozi; teng imkoniyat

Аннотация. Эстетическое участие исследуется через доступ, содержательную деятельность и признание. Нормативный анализ различает одинаковые требования и равные возможности. Разработаны критерии соразмерной адаптации и учёта голоса учащегося. Предложен анализ индивидуального пути участия.

Ключевые слова: культурные права; социальная справедливость; эстетическое участие; инклюзивное музыкальное образование; адаптация; признание; голос

учащегося; равные возможности

Abstract. Aesthetic participation is examined through access, meaningful activity and recognition. Normative analysis distinguishes identical requirements from equal opportunities. Proportionate adaptation and attention to learners’ perspectives are proposed as criteria. An individual participation-path analysis is developed.

Keywords: cultural rights; social justice; aesthetic participation; inclusive music education; adaptation; recognition; learner voice; equal opportunities

Kirish

Musiqa ta’limida ishtirokni ro‘yxatga kiritilgan o‘quvchilar soni bilan ifodalash mumkin, ammo bu ko‘rsatkich ularning qanday badiiy faoliyatga ega bo‘lganini to‘liq ochmaydi. Bir o‘quvchi murakkab musiqiy qarorlar qabul qilishi, boshqasi esa shu mashg‘ulotda faqat kuzatuvchi bo‘lib qolishi ehtimoli mavjud. Mazkur maqola shu farqni ijtimoiy adolat muammosi sifatida qo‘yadi. Madaniy huquqlar normativ tahlilda madaniy hayotga kirish bilangina emas, unda o‘zini ifodalash va e’tirof etilish imkoniyati bilan bog‘lanadi; aniq yuridik majburiyatlarni sharhlash maqolaning vazifasiga kirmaydi.

Inatullayev ko‘rishida cheklovi bo‘lgan o‘quvchilar uchun musiqa darsliklarini brayl yozuvida yaratish va mos o‘quv vositalarini qo‘llash masalasini ko‘taradi [1]. Madumarova madaniyatlararo muloqotning ta’lim bilan aloqadorligi, imkoniyatlari va qiyinchiliklarini konseptual tarzda muhokama qiladi [2]. Bu manbalar kirish to‘sig‘i faqat jismoniy yoki texnik bo‘lmasligini anglashga asos beradi. Matnning shakli, darsda maqbul deb topilgan repertuar, muloqot usuli va o‘quvchining o‘z tajribasini ifodalash sharoiti ham tahlil qilinishi lozim. Bir to‘siq bartaraf etilishi barcha ishtirok shartlari yaratilganini anglatmaydi.

Tadqiqot maqsadi musiqa ta’limidagi teng imkoniyatni mazmunli estetik ishtirok bilan bog‘laydigan normativ-aksiologik mezonlarni ishlab chiqishdir. Asosiy savol: o‘quvchiga «hamma bilan bir xil» talab qo‘yish qanday sharoitda adolatli va qachon uning real qatnashuvini cheklaydi? Ilmiy hissa ishtirokni kirish, faoliyat, e’tirof va davomiylik darajalariga ajratish hamda moslashtirish sababini ochiq asoslash tartibidan iborat. Natijalar aniq bir nogironlik turi yoki ijtimoiy guruh haqida umumiy psixologik hukm emas, turli

to‘siqlarni o‘rganish uchun konseptual mezonlardir.

Materiallar va metodlar

Mahalliy manbalar mos o‘quv resursi va madaniyatlararo ta’limni, Rossiya ishlari an’anaviy musiqa vositasidagi kompetentlik hamda boshqa inson oldidagi mas’uliyatni, Britaniya va boshqa mamlakatlar ishlari o‘quvchi bahosi, yashirin o‘quv mazmuni va inklyuzivlikni yoritadi [1–8]. To‘plamda konferensiya materiali, falsafiy tahlil va musiqa ta’limiga doir tadqiqot turli daliliy maqomga ega. Ularning xulosalari bir xil darajadagi empirik isbot sifatida qo‘shilmadi; manbalar barcha nashrlarni qamrab olgan tizimli sharh deb taqdim etilmaydi.

Usul normativ qiyoslash, tushunchaviy farqlash va fikriy vaziyat tahlilidan iborat. «Kirish, o‘quv amali, ovoz, natijadan foydalanish» bog‘lanishi tahlil birligi sifatida olindi. Har bir holatda mezonning mavjudligi, undan real foydalanish va ta’sirlangan o‘quvchining bahosi ajratildi. Moslashtirishni imtiyoz bilan adashtirish yoki barcha qiyinchilikni individual nuqson deb ko‘rish qarshi misollar orqali tekshirildi. Muayyan maktabda kuzatuv yoki tajriba o‘tkazilmadi; tavsiya etiladigan usulning inklyuzivlikka sababiy ta’siri hisoblanmagan.

Natijalar

Estetik ishtirokning to‘rt darajasi. Birinchi daraja kirish. U mashg‘ulot joyi, asbob, materialning o‘qilishi yoki eshitilishi va topshiriqning tushunarliligiga taalluqli. Ikkinchi daraja mazmunli faoliyat: o‘quvchi tinglash, ijro, tahlil yoki yaratishda o‘quv maqsadiga daxldor amal bajaradi. Uchinchi daraja e’tirof: uning badiiy qarori shunchaki ishtirok etgani uchun maqtalmay, mazmunan eshitiladi va muhokama qilinadi. To‘rtinchi daraja davomiylik: o‘quvchi rivojlanishini keyingi vazifa yoki o‘zi uchun ahamiyatli musiqiy faoliyat bilan bog‘lash imkoniga ega bo‘ladi. Ushbu darajalar qat’iy rivojlanish bosqichi emas, birgalikda tekshiriladigan shartlardir.

Bir darajadagi yutuq boshqasidagi cheklovni yashirmasligi kerak. Masalan, brayl matni berilgan bo‘lsa-yu, ansambldagi qarorlar faqat vizual ishora orqali qabul qilinsa, resursning mosligi o‘zaro hamkorlikni to‘liq ta’minlamaydi. Aksincha, o‘quvchini doimiy ravishda

osonroq va badiiy ma’nosi past vazifaga ajratish uning xavfsiz qatnashuvini ko‘paytirgandek ko‘rinsa ham, o‘sish imkoniyatini qisqartirishi mumkin. Bu misollar real hodisa haqidagi xabar emas. Ular kirish va mazmunli faoliyat farqini ko‘rsatadigan, konkret vaziyatda tekshirilishi kerak bo‘lgan normativ sinovlardir.

Ovchinnikova dunyo xalqlarining an’anaviy musiqasi orqali talabalar madaniyatlararo kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini yoritadi [3]. Mazkur maqolada undan kelib chiqadigan metodik xulosa boshqa madaniyat asarini ekzotik qo‘shimcha qilib ko‘rsatishdan voz kechishdir. Asar kim uchun qanday ma’no kasb etgani va talqinlar nega farqlanishi muhokama qilinishi lozim. Biroq o‘quvchining kelib chiqishi uni muayyan repertuarning majburiy vakiliga aylantirmaydi. Madaniy tajribani e’tirof etish bilan shaxsga tayyor etnik rol yuklash o‘rtasidagi farq inklyuzivlikning muhim chegarasidir.

Teng talab va asosli moslashtirish. Ikkinchi natija tenglikni bir xil vosita bilan aynanlashtirmaslikdir. O‘quv maqsadi ritmik munosabatni tushunish bo‘lsa, uni bildirish uchun bir xil motor harakat barcha holatda zarur bo‘lmasligi mumkin. Mos ifoda vositasi bilan bir xil mazmuniy talab saqlanishi ehtimoli ko‘rib chiqiladi. Bunda maqsadning o‘zi har safar tushirib yuborilmaydi; vosita bilan maqsad farqlanadi. Moslashtirishning adolatliligi «hamma aynan bir ish qildimi?» savolidan ko‘ra, «hamma tegishli bilim yoki mahoratni ko‘rsatish uchun real imkoniyat oldimi?» savoliga tayanadi.

Troitskiy Bauman fikrini tahlil etib, universal qoida va boshqa inson oldidagi axloqiy mas’uliyatning murakkab munosabatini muhokama qiladi [4]. Bu musiqa darsi uchun tayyor qo‘llanma emas. Mualliflik tatbiqi qoidaning umumiyligi konkret ehtiyojni eshitish vazifasini bekor qilmasligidan iborat. Biroq individual ehtiyojni hisobga olish o‘qituvchining izohsiz, kayfiyatga ko‘ra qaror qilishini ham oqlamaydi. Moslashtirishning sababi, o‘quv maqsadi bilan aloqasi va qayta ko‘rish sharti ko‘rsatilsa, g‘amxo‘rlik shaffof pedagogik qarorga aylanishi mumkin.

Taklif etilgan tartib uch savoldan boshlanadi: to‘siq nimada, qaysi o‘quv natijasi saqlanishi kerak va qaysi vosita almashtirilishi mumkin? Javob faqat kattalar taxminiga tayanmasligi, o‘quvchining o‘z tajribasi ham tinglanishi lozim. Yosh yoki muloqot

imkoniyati sabab bu tajriba bir xil shaklda ifodalanmasligi mumkin. Muqobil aloqa va tegishli yordam taklif etiladi, lekin o‘quvchining sukuti rozilik deb talqin qilinmaydi. Ushbu protsedura tashxis qo‘yish yoki klinik reabilitatsiya emas, o‘quv imkoniyatini asoslash vositasidir.

1-jadval

Estetik ishtirokni asoslash va moslashtirish mezonlari

Ishtirok darajasi	Asosiy savol	Pedagogik yechim	Dalil va chegara
Kirish	Materialdan kim foydalana olmayapti?	Mos format, asbob yoki aloqa usuli	Resurs berilishi tushunishga teng emas
Mazmunli faoliyat	O‘quvchi qanday badiiy amal bajardi?	Maqsadni saqlab vositani moslashtirish	Yengil vazifaga doimiy ajratmaslik
E’tirof va ovoz	Uning talqini qarorga ta’sir etdimi?	Taklifga sababli javob berish	Maqtov mazmuniy eshitishning o‘rnini bosmaydi
Davomiylik	Keyingi rivojlanish yo‘li ochiqmi?	Individual ishtirok yo‘lini qayta ko‘rish	Bir tadbir barqaror inklyuzivlik dalili emas

E’tirof va o‘quvchi ovozi. Rimmer Sistema g‘oyalaridan ilhomlangan tashabbusda bolalarning baholarini o‘rganib, dastur haqidagi kattalar maqsadi bilan qatnashchilarning tajribasi orasidagi farqqa e’tibor qaratadi [5]. Bunday yondashuvdan olinadigan mezon, dastur tashkilotchisi manfaatini o‘quvchi foydasi bilan avtomatik tenglashtirmaslikdir. Konsert muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin, biroq o‘quvchining badiiy qarorda qatnashgani yoki o‘zini hurmat qilingan deb bilganini alohida aniqlash kerak. Ta’limda ovoz berish deganda faqat mamnunlik anketasi emas, taklifga sababli javob va u asosida amalga oshgan

o‘zgarish tushuniladi.

Knapp musiqa ta’limidagi yashirin va chetda qoldirilgan o‘quv mazmuniga hushyor qarashni taklif qiladi [7]. Bu yerda dasturda nimaning yo‘qligi ham pedagogik savolga aylanadi. Faqat ommaviy sahna chiqishi «haqiqiy musiqa» deb taqdim etilsa, boshqa shakldagi chuqur tinglash yoki kichik guruh ijodi kamroq e’tirof etilishi mumkin. Bunday xavf qatnashchilarni ko‘paytirish bilan o‘z-o‘zicha bartaraf bo‘lmaydi. Repertuar, rol va baholash tilining qanday ishtirokchini odatiy, qaysisini istisno sifatida tasvirlashini tekshirish kerak.

Laes inklyuziv musiqa ta’limida tadqiqotchi va faolning o‘z mavqeini refleksiv tekshirish zaruratini ochadi [8]. Mualliflik xulosasi shuki, yordam beruvchi o‘zini xolis deb hisoblagani uchun uning qarori bahsdan tashqariga chiqmaydi. Ishtirokchi dastur haqida tanqid bildirsa, bu minnatdorlik yetishmasligi emas, taklifning oqibatiga doir dalil sifatida ko‘riladi. «Siz uchun sharoit yaratildi» degan dalil e’tiroz huquqini kamaytirmaydi. Shu sababli inklyuzivlik bir marta berilgan maqom emas, ishtirok tartibini qayta tekshirishga ochiq munosabatdir.

Ishtirok yo‘lini tahlil qilish. Amaliy taklif sifatida o‘quvchining ishtirok yo‘li qisqa karta orqali tasvirlanadi. Unda o‘quv maqsadi, mavjud to‘siq, tanlangan moslashtirish, bajarilgan badiiy amal va o‘quvchining keyingi ehtiyoji qayd etiladi. Karta shaxs haqida keraksiz nozik ma’lumot yig‘ish uchun emas, pedagogik qarorni kuzatiladigan dalil bilan bog‘lash uchun xizmat qiladi. O‘quvchi natijasini faqat guruhdagi eng yuqori ko‘rsatkich bilan solishtirish o‘rniga maqsadga mos individual rivojlanish ham muhokama qilinadi. Biroq rivojlanishning qayd etilishi umumiy ta’limiy talablarni butunlay bekor qilmaydi.

Bate musiqa o‘quv dasturini asoslashda odat, akademik talab va ijtimoiy adolat o‘rtasidagi munosabatni muhokama qiladi [6]. Shu nuqtadan yondashilganda moslashtirishning maqsadi o‘quvchini cheksiz qulay sharoitda saqlash emas. Mazmunli qiyinchilik unga yangi badiiy imkoniyat ochishi mumkin. Farqlanishi lozim bo‘lgan narsa rivojlantiruvchi talab bilan natijaga aloqasi bo‘lmagan to‘siqdir. Birinchisi asosli qo‘llab-quvvatlash bilan saqlanadi, ikkinchisi esa bartaraf etilishi yoki kamaytirilishi kerak.

Qiyinchilikning mavjudligi o‘z-o‘zicha yaxshi ta’lim belgisi emas.

Muhokama

Birinchi e’tiroz individual moslashtirish baholashni taqqoslab bo‘lmaydigan holga keltirishidir. Javob barcha o‘quvchilar bir xil usuldan foydalanishi shartligini qaytarish emas, maqsadning mazmuniy barqarorligini tekshirishdir. Turli ifoda vositalari bilan bir xil badiiy munosabatni tushuntirish mumkin bo‘lsa, taqqoslash vosita bo‘yicha emas, shu munosabatning anglanganligi bo‘yicha olib boriladi. Lekin o‘quv maqsadi muayyan ijro texnikasining o‘zi bo‘lgan vaziyatda vositani almashtirish boshqa natijani o‘lchashi mumkin. Moslashtirish har doim alohida didaktik asoslashni talab qiladi.

Ikkinchi e’tiroz resurslar cheklanganligi bilan bog‘liq. Barcha ehtiyojni darhol qondirish imkoni bo‘lmasa, tanlovning sababi ochiq ko‘rsatilishi va asosiy to‘siqlar ustuvor tekshirilishi taklif etiladi. Eng ko‘p odamga xizmat qilish mezoni kam sonli guruhning jiddiy chetlashtirilishini ko‘rinmas qilmasligi kerak. Shu bilan birga, har bir talabning muqarrar bajarilishini va’da qilish ham asosli emas. Muqobil vosita, hamkorlik va bosqichli joriy etish imkonlari tegishli dalil orqali qiyoslanadi. Maqola bu qarorlar uchun universal xarajat formulasini taqdim etmaydi.

Tadqiqot chegarasi normativ mezonlar amaliy inklyuzivlikni o‘z-o‘zicha o‘lchamasligidir. Kelgusida ishtirok kartalari, dars kuzatuvi va o‘quvchi suhbatlarini qiyoslash mumkin. Baholashda faqat o‘qituvchi hisoboti emas, oilaviy va madaniy tajriba ham ehtiyotkorlik bilan hisobga olinadi. Maxfiylik, ixtiyoriy ishtirok va baholashdan zarar ko‘rmaslik shartlari oldindan belgilanadi. Turli yosh guruhlariga bir xil indikatorni ko‘chirishdan oldin uning tushunarliligi va maqsadga mosligi tekshirilishi lozim. Ushbu ish bunday empirik tasdiqni da’vo qilmaydi.

Xulosa

Musiqa ta’limidagi adolatli ishtirok kirishning formal ochiqligidan mazmunli faoliyat, ovoz va davomiylikka o‘tishni talab qiladigan normativ masala sifatida ochildi. Bir xil talab barcha o‘quvchida bir xil imkoniyat hosil qilmaydi; shu bois maqsad va vositani farqlovchi asosli moslashtirish zarur bo‘lishi mumkin. Biroq moslashtirish o‘quvchining o‘rniga

barcha qarorni qabul qilish yoki undan mazmunli badiiy faoliyatni kutmaslikka aylanmasligi kerak. E’tirof shaxsga tayyor guruh rolini yuklash emas, uning talqinini muhokamaga qabul qilishdir.

Nazariy-metodik natija ishtirokning to‘rt darajasi va to‘siq, maqsad, moslashtirish hamda dalilni birlashtiradigan karta taklifidan iborat. Bu vosita tekshirilgan diagnostik shkala emas; uning qiymati o‘quvchining ko‘rinadigan qatnashuvi ortida qanday real imkoniyat borligini aniqlashtirishidadir. Keyingi tadqiqot mazkur mezonlarning amaliy mosligi va o‘qituvchi yuklamasiga ta’sirini tekshirishi kerak. Estetik ishtirokni kengaytirish o‘quvchilarni yagona didga birlashtirish emas, turli insonlarning musiqiy faoliyatda mazmunli subyekt bo‘lish imkonini ochish sifatida talqin qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Inatullayev M. N. 1–7 sinf maktab musiqa darsliklarini brayl yozuvida yaratish texnologiyalarining zamonaviy innovatsion metodlari. Science and Education. Vol. 6, No. 2. 2025. (p. 269–274).

2. Madumarova Sh. Madaniyatlararo muloqot va ta’lim: o‘zaro aloqadorligi, istiqbollar va chaqiriqlar. MMIT’24 xalqaro konferensiyasi maqolalar to‘plami. Tashkent International University of Education. 2024. (p. 167–169). DOI: 10.61587/mmit.tiue.uz.v1i1.87

3. Овчинникова Ю. С. Теоретико-методологические основы развития межкультурной компетентности студентов средствами традиционной музыки народов мира. Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика. Т. 21, № 1. 2024. (p. 177–202). DOI: 10.22363/2313-1683-2024-21-1-177-202

4. Троицкий К. Е. Зигмунт Бауман: от критики универсализма к безграничной моральной ответственности. Этическая мысль. Т. 19, № 1. 2019. (p. 5–19). DOI: 10.21146/2074-4870-2019-19-1-5-19

5. Rimmer M. Harmony or Discord? Understanding children’s valuations of a Sistema-inspired initiative. British Journal of Music Education. Vol. 35, No. 1. 2018. (p. 43–55). DOI: 10.1017/S0265051717000146

6. Bate E. Justifying music in the national curriculum: The habit concept and the question of social justice and academic rigour. British Journal of Music Education. Vol. 37, No. 1. 2020. (p. 3–15). DOI: 10.1017/S0265051718000098

7. Knapp E. J. Considering the Hidden and Null Curricula in Music Education: Becoming Vigilantly Aware. Music Educators Journal. Vol. 108, No. 2. 2021. (p. 16–22). DOI: 10.1177/00274321211060064

8. Laes T. Beyond Participation: A Reflexive Narrative of the Inclusive Potentials of Activist Scholarship in Music Education. Bulletin of the Council for Research in Music Education. No. 210–211. 2017. (p. 137–151). DOI: 10.5406/bulcouresmusedu.210-211.0137

